

Стан вихованості моральної відповідальності студентів вищих педагогічних навчальних закладів

І. В. Ратинська

Кременецька областна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, м. Кременецьк, Україна

Paper received 18.04.2016; Accepted for publication 01.05.2016.

Анотація. Стаття присвячена розгляду сутності поняття «моральна відповідальність», представлено авторське його розуміння. Уточнено структурні компоненти моральної відповідальності студентів: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий та подано їх характеристику. Розкрито зміст і методику констатувального етапу експерименту, наведено його результати. Встановлено, що більшість студентів характеризується ситуативним рівнем вихованості моральної відповідальності, а за окремими параметрами – безвідповідальністю.

Ключові слова: моральна відповідальність, студенти, констатувальний етап експерименту, діагностичні методики.

Постановка проблеми. Важливість виховання особистості в моральному аспекті зумовлюється потребою українського суспільства в освічених, високоморальних фахівцях, які володіють не лише професійними знаннями, а й моральними якостями, усвідомленням моральних норм і цінностей, уявленнями про можливі наслідки їх дотримання або порушення, дотримуються морально визнаних моделі поведінки. Особливого значення ці питання набувають для студентів, які, з одного боку, характеризуються посиленням свідомої мотивації вчинкової діяльності, підвищенням інтересу до моральних проблем і пошуку ефективних шляхів їх розв'язання, здатністю до самопостереження і рефлексії, розвиненими морально-психологічними та волевовими якостями, орієнтацією на моральні цінності. З другого боку, студентам властиві суперечності між прагненням до істини і невмінням зрозуміти її моральну сутність, настановленнями на досягнення позитивного ідеалу та відсутністю необхідних для цього знань, умінь, компетентностей. У цьому контексті актуалізується моральний аспект формування та розвитку особистості, формування у неї відповідних особистісних утворень (стійких моральних якостей, моральних потреб і пріоритетів, переконань і почуттів, навичок, звичок поведінки), що набувають утілення у такому інтегративному конструкті, як моральна відповідальність.

Аналіз досліджень і публікацій. У наукових джерелах питання відповідальності та моральної відповідальності розглядаються на міждисциплінарному рівні.

Психологічні аспекти відповідальності, виявлення особливостей її впливу на людську свідомість стали предметом наукових розробок К. Абульханової-Славської, Г. Малигіної, М. Муконіної, С. Рубінштейна, М. Савчина, Г. Семенової.

У педагогіці під відповідальністю розуміється якість особистості та категорія етики, яка відображає здатність людини відповідати за свої вчинки, можливість для суспільства піддавати ці дії моральному оцінюванню (Л. Барановська, О. Богатська, Т. Сидорова).

Дослідники, які звертаються до вивчення проблеми виховання відповідальності, акцентують увагу на таких її видах, як: професійна відповідальність (В. Бодров, Т. Емельянова, Н. Желаяєвська, М. Муконіна, А. Ткачов); соціальна відповідальність (С. Васильєв, І. Кочетова, А. Плахотний, В. Хомич), особистісна відповідальність (Т. Морозкіна, М. Панасенко, О. Пономарьов, О. Романовський, Н. Середа, М. Чебо-

тарьов), моральна відповідальності (Л. Арсанусова, Г. Васянович, М. Жарова, Є. Суханов).

Однак поза увагою залишається таке важливе питання, як діагностика вихованості моральної відповідальності студентів, що утруднює визначення змісту, напрямів, педагогічних умов, спрямованих на підвищення ефективності виховного процесу в цьому напрямі.

Мета статті – уточнити сутність і структуру моральної відповідальності студентів, представити методику діагностики її виховності та отримані результати.

Виклад основного матеріалу. Згідно з поглядами М. Жарової, моральна відповідальність є формою діяльності совісті людини, яка спрямована на аналіз нею своєї поведінки та співвіднесення її з етичним належним [2]. Моральна відповідальність також безпосередньо пов'язана зі специфікою реалізації моральної свободи, що забезпечує дотримання людиною морально-відповідальної поведінки в соціумі. Ця відповідальність уособлює здатність особистості самостійно регулювати свою діяльність, відповідати за свої вчинки та їх наслідки.

Як особистісне утворення, що характеризується ґрунтовними знаннями моральних норм і правил, усвідомленням своїх обов'язків, передбачає емоційно-позитивне ціннісне ставлення до них, актуалізацію спонукань, намірів відповідальної поведінки та реалізацію такої поведінки з подальшою рефлексією, самоконтролем, самокорекцією, розуміє моральну відповідальність І. Сопівник [5, с. 32].

Моральна відповідальність безпосередньо пов'язана зі специфікою реалізації моральної свободи, яка передбачає реалізацію індивідом морально-відповідальної поведінки в соціумі та уособлює здатність особистості самостійно регулювати свою діяльність, відповідати за свої вчинки та їх наслідки [4, с. 40].

Стаючи активним суб'єктом моральної відповідальності, людина відповідає за свої дії насамперед перед самою собою як творцем себе і свого життя відповідно до вищих загальнолюдських ідеалів, цінностей, інтересів. Особистість, переконаний Н. Гринчишин, здатна свідомо обирати ту чи іншу модель поведінки з урахуванням можливих наслідків, нести відповідальність за свій вибір. При цьому кожний людський вчинок так чи інакше є дотичним до інтересів інших людей. Тому моральний вибір виявляє реальний зв'язок особистості з «Іншими», а отриманий результат набуває для них певного значення.

«Я» – це той, хто підтримує «Іншого», за якого він відповідальний [1, с. 1].

У нашому дослідженні моральна відповідальність студента розглядається як складний конструкт особистісних якостей, що характеризує міру розвитку та саморозвитку моральних цінностей, переконань, мотивів, знань, умінь, почуттів і здібностей людини, що виявляються в різних ситуаціях морального вибору і моральної поведінки з огляду на принципи, правила, ціннісні пріоритети, прийняті у певному соціальному середовищі як нормативні.

Означена складність виявляється у структурі моральної відповідальності, що містить три взаємопов'язані компоненти: когнітивний (система привласнених студентом знань про сутність моральної відповідальності, зміст моральних норм і моральних цінностей, правила поведінки, способи її регулювання); емоційно-ціннісний (прагнення до оволодіння моральними нормами і моральними цінностями, правилами поведінки та способами їх регулювання); поведінковий (уміння робити свідомий вибір, ухвалювати самостійні рішення, керуючись моральними нормами і моральними цінностями, здатність самостійно регулювати свою поведінку і діяльність).

Для виявлення стану вихованості моральної відповідальності студентів нами проводився констатувальний етап експерименту, що передбачав застосування комплексу різноманітних методик, зокрема опитувальника «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» та методики «Багатомірно-функціональна діагностика відповідальності» [3, с. 40–54]. До роботи залучалися студенти Кременецької педагогічної академії імені Тараса Шевченка, Київського університету імені Бориса Грінченка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у кількості 235 осіб.

Опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» базується на ідеї, що будь-яка риса моральної сфери людини виявляється в певних ситуаціях, які вимагають актуалізації та конкретної зовнішньої презентації моральних якостей у діях і вчинках. При цьому враховували, що останнє може набувати прояву в доволі широкому діапазоні (диспозиціях) поведінки. Тому поряд з аналізом моральної коректності вчинків, важливо враховувати особливості їх детермінації (неусвідомлені аспекти мотивації, міра усвідомлення та рефлексії).

Опитувальник містить шість шкал:

Шкала 1. Рефлексія на морально-етичні ситуації (моральна рефлексія або рефлексія, що актуалізується у ситуаціях, пов'язаних з морально-етичними позиціями і конфліктами).

Шкала 2. Інтуїція у морально-етичній сфері.

Шкала 3. Екзистенційний аспект відповідальності.

Шкала 4. Альтруїстичні емоції.

Шкала 5. Морально-етичні цінності.

Шкала 6. Шкала неправди (соціальної бажаності).

Згідно з методикою, високий рівень вихованості морально-етичної відповідальності пов'язаний із соціальною відповідальністю, високим рівнем саморозуміння, низьким рівнем соціальної бажаності. Працюючи з опитувальником, студенти давали відповіді на 30 тверджень, користуючись таким правилом: у

разі згоди зі змістом твердження, ставили поряд із ним знак «+» (так), а в разі незгоди – знак «-» (ні). Якщо студент не міг чітко визначитися з відповіддю, ставився знак 0 (не знаю). Отримані результати співвідносилися з ключем. Враховувалося, що кількість балів за шкалою неправди у діапазоні від 3 до 5 свідчила про те, що результати не є вірогідними. Для встановлення рівня вихованості морально-етичної відповідальності підраховувалася загальна сума балів за всіма шкалами опитувальника.

Аналіз та узагальнення результатів запровадження опитувальника дали змогу встановити, що до низького рівня вихованості морально-етичної відповідальності (бали від 0 до 5) належало 19,9 % студентів, до середнього рівня (5 – 15 балів) – 43,2 % студентів, до високого рівня (15 – 25 балів) – 37,0 % студентів. Встановлено, що за 1, 2 і 5 шкалами більшу кількість респондентів склали дівчата, а за 3 і 4 шкалами – юнаки. За шкалою неправди більший відсоток також припадав на дівчат, що свідчить про їх орієнтацію на соціально бажані якості, яка домінує над справді усвідомленими, прийнятими, позначеними постійністю та особистісною цінністю, такими, що постають дієвими регуляторами реальної поведінки.

Методика «Багатомірно-функціональна діагностика відповідальності» базується на тезі про те, що відповідальність має складний інтегративний характер і розглядається з позиції єдності операційної (природно заданої) та змістової (набутої) сфер. До операційної сфери входять такі елементи: динамічний (розкривається за допомогою полярних параметрів: ергічність – аергічність), емоційний (стенічність – астенічність), регуляторний (інтернальність – екстернальність). До елементів змістової сфери віднесено: мотиваційний (соціоцентричність – егоцентричність), когнітивний (осмисленість – поінформованість); результативний (предметність – суб'єктність). При цьому враховується, що представленість означених елементів та їх параметрів залежить не лише від гендерних особливостей респондентів, а й моральної позиції студента, що давало нам право використовувати цю методику не просто для діагностування відповідальності, а й діагностування вихованості моральної відповідальності.

Працюючи за методикою, студенти мали послідовно дати відповідь на низку тверджень (загалом – 70), зміст яких не містив ані позитивних, ані негативних характеристик. Інтерпретація відповідей відбувалася за такою схемою: «безумовно так» – 7 балів, «так» – 6 балів, «скоріше так» – 5 балів, «коли як» – 4 бали, «скоріше ні» – 3 бали, «ні» – 2 бали, «безумовно ні» – 1 бал. Перед початком роботи рекомендували студентам якомога менше використовувати нейтральну відповідь («коли як»). Отримані результати співвідносилися з ключем: бали в проміжку від 25 до 35 свідчили про високий рівень вираженості відповідальності, від 16 до 25 – про нейтральність, ситуативність прояву відповідальності, від 5 до 15 – про відсутність у студента відповідальності, тобто про його безвідповідальність.

Сумарний показник відповідальності виводився на основі розрахунку всіх складових, що входили до різних елементів відповідальності з урахуванням

відповідей, які оцінювалися 1, 2 або 3 балами. Аерогічний параметр динамічного елемента та екстернальність регулятивного елемента відповідальності розраховувалися за зворотною шкалою (за оцінювання твердження 7 балами виставлявся 1 бал, за оцінювання 6 балами – 2 бали, за оцінювання 5 балами – 3 бали).

Узагальнення отриманих за виокремленими параметрами результатів дало змогу встановити, що високий рівень вираженості ергічності (самостійність, яка виявляється без додаткового контролю, в якісному виконанні важких і відповідальних завдань без зовнішнього спонукання) характерний для 19,1 % респондентів, ситуативний рівень – для 43,7 % респондентів, її відсутність – для 37,2 % респондентів; високі бали за параметром аергічності (нерішучість і неов'язковість, перенесення виконання відповідальних завдань на останній момент, вагомий вплив зовнішніх перешкод) набрало 41,1 % респондентів, середні бали – 43,6 % студентів, низькі бали – 15,3 % респондентів.

Високий рівень стенічності (позитивні емоції або їх прояв під час виконання відповідальних справ, прагнення досягти позитивних результатів) виявлений у 19,3 % респондентів, середній (ситуативний) рівень – у 44,3 % респондентів, низький (безвідповідальність) – 36,4 % респондентів. Високі бали за параметром астенічності (негативні емоції за необхідності виконання, у процесі виконання відповідальних справ або виникнення труднощів, які необхідно подолати для успішного завершення дорученої справи) характерні для 36,5 % респондентів, середні бали – для 43,8 % респондентів, низькі бали – для 19,7 % респондентів.

Щодо інтернальності – екстернальності, високі бали за параметром інтернальності (незалежність суб'єкта від зовнішніх обставин, інших людей під час виконання відповідальних справ, відсутність спроби винайти «об'єктивні» причини, що пояснюють неуспішність у тих чи інших починаннях) властиві 19,8 % респондентів, середні бали – 44,1 % респондентів, низькі бали – 36,1 % респондентів; високий рівень екстернальності (реалізація відповідальних справ пов'язується з іншими людьми та зовнішніми обставинами, невдачі у діяльності пояснюються несприятливою ситуацією, природними чинниками, протидією з боку інших) зафіксований у 36,1 % респондентів, середній рівень – у 44,1 % респондентів, низький рівень – у 19,8 % респондентів.

Високим рівнем соціоцентричності (соціально значуща мотивація, що виявляється у виконанні відповідальних справ завдяки прагненню бути серед людей, у колективі, соціумі, мотивація тісно пов'язана з почуттям обов'язку, домінуванням соціальних інтересів над особистими) володіло 19,7 % респондентів, середнім рівнем – 44,4 % респондентів, низьким рівнем – 35,6 % респондентів, тоді як високий рівень егоцентричності (пріоритет особистісно значущої мотивації, що виявляється у бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, отримати заохочення, винагороду, уникнути особистісних ускладнень, можливого покарання) виявлений у 35,8 % респондентів, середній рівень – у 44,5 % респондентів, низький рівень – 19,7 % респондентів.

За параметром «усвідомлення» (осягнення сутності

відповідальності, її якості, розгляд відповідальності з позиції свободи, необхідності, обов'язку, совісті та інших категорій) високі бали набрало 19,8 % респондентів, середні бали – 45,1 % респондентів, низькі бали – 35,1 % респондентів; за параметром «поінформованість» (недостатнє розуміння сутності відповідальності, можливість заміщення відповідальності виконавськими властивостями, розгляд відповідальності з позиції покарання суб'єкта) високі бали отримало 35,1 % респондентів, середні бали – 45,1 % респондентів, низькі бали – 19,8 % респондентів.

Предметність (продуктивність, самовідданість і добросовісність під час виконання колективних справ, пріоритет суспільного над особистісним, відповідальність за добровільно взяті зобов'язання) високого рівня зафіксована у 36,4 % респондентів, середнього рівня – у 44,9 % респондентів, низького рівня – у 18,7 % респондентів; висока суб'єктність (завершення відповідальних справ, пов'язаних з особистісним благополуччям, самореалізацією, розвитком різних аспектів та якостей особистості) характерна для 18,7 % респондентів, середня – для 44,9 % респондентів, низька – для 36,4 % респондентів.

Наведені дані засвідчують, що до високого рівня вираженості відповідальності за позитивними для неї параметрами належала порівняно невелика кількість студентів. Встановлена наявність кореляційних зв'язків між протилежними полюсами кожного елемента відповідальності: високі бали за одним із них співвідносилися з низькими балами за протилежним. Особливо це стосується таких параметрів, як інтернальність – екстернальність та усвідомлення – поінформованість. За іншими параметрами виявлені незначні розходження між високими балами позитивного та негативного для відповідальності параметрами, що пояснюється збільшенням/зменшенням кількості студентів, які характеризувалися ситуаційною відповідальністю.

Принагідно зазначимо, що високі бали позитивних значень більшою мірою властиві юнакам, тоді як високі бали протилежних значень – дівчатам. Ситуативна позиція (за всіма параметрами) однаковою мірою характерна як юнакам, так і дівчатам, тобто серед студентів, які за сукупністю балів були віднесені до ситуативного рівня відповідальності, не були виявлені суттєві гендерні відмінності.

Підрахунок сумарних результатів, отриманих за допомогою цієї методики, дав змогу встановити, що до високого рівня відповідальності належало 19,8 % студентів, до середнього (ситуативного) рівня – 44,5 % студентів; відсутність відповідальності зафіксована у 35,7 % студентів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що моральна відповідальність – це складний конструкт особистісних якостей, що характеризує міру розвитку та саморозвитку моральних цінностей, переконань, мотивів, знань, умінь, почуттів і здібностей людини, які виявляються в різних ситуаціях морального вибору і моральної поведінки з огляду на принципи, правила, ціннісні пріоритети, прийняті у певному соціальному середовищі як нормативні. Структурними компонентами цього конструкту визначено когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінко-

вий, кожний з яких характеризується своїми змістовими параметрами.

Застосування діагностичних методик дало змогу встановити, що більшості сучасних студентів властивий недостатній рівень вихованості моральної відповідальності, що виявляється у поверховості знань про

сутність моральної відповідальності, моральних норм і моральних цінностей, ситуативною мотивацією на відповідальні дії, негативними емоціями щодо прийняття на себе певних зобов'язань; їм зазвичай характерний екстернальний локус контролю, домінування егоцентричності над соціоцентричністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринчишин Н. І. Моральна відповідальність особи в етичній концепції Емануеля Левінаса: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. : 09.00.07 «Етика» / Н. І. Гринчишин. – К., 2009. – 16 с.
2. Жарова М. Этика, ответственность и правовые нормы в профессиональной деятельности медицинских работников / М. Жарова // RELFA. – 2010. – № 7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Enrivot/WebObjects>
3. Прыадеин В. П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум / В. П. Прыадеин. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.
4. Пузырев Е. В. Воспитание ответственности студентов / Е. В. Пузырев // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 39–41.
5. Сопівник І. В. Теорія і практика виховання моральної відповідальності сільської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Сопівник І. В. – К., 2014. – 40 с.

REFERANCES

1. Grinchishin N. I. Moral responsibility of person in ethic conception of Emanuel Levinas : abstract of thesis on the receipt of sciences. degree of candidate of filosof. sciences : special. : 09.00.07 «Ethics»/ N. I. Grinchishin. – K., 2009. – 16 p.
2. Jarova M. Ethics, responsibility and legal norms in professional activity of medical workers / M. Jarova // RELFA. – 2010. – № 7. [Electronic resource]. Mode: <http://www.relga.ru/Enrivot/WebObjects>
3. Pryadein V. P. A psychodiagnostic of personality : Select psychological tests : practical work / V. P. Pryadein. – Surgut : Surgut state pedagogical university, 2014. – 215 p.
4. Puzyryov E. V. Education of students' responsibility / E. V. Puzyryov // Announcer of the National technical university of Ukraine «Kyiv polytechnic institute». Philosophy. Psychology. Pedagogics. – 2013. – № 2. – P. 39–41.
5. Sopivnyk I. V. Theory and practice of education of moral responsibility of rural young people : abstract of thesis on the receipt of sciences. degree of doctor of pedagogical sciences : special. : 13.00.07 «Theory and methodology of education» / Sopivnyk I. V. – K., 2014. – 40 p.

State of breeding of moral responsibility of students of higher pedagogical educational establishments

Ratynska I.

Annotation. The article deals with the consideration of essence of concept «moral responsibility», presentation of its authorial understanding. The structural components of moral responsibility of students are specified: cognitive, emotionally-valued, behaviorious, their description is given Maintenance and methodology of the diagnostic stage of experiment are exposed, its results are brought. It is set that a lot of students are characterized by the situation level of breeding of moral responsibility and on separate parameters – by irresponsibility.

Keywords: moral responsibility, students, diagnostic stage of experiment, diagnostic methods.

Состояние нравственной воспитанности студентов высших педагогических учебных заведений

И. В. Ратынская

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению сущности понятия «нравственная ответственность», представлено авторское его понимание. Уточнены структурные компоненты нравственной ответственности студентов: когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий, дана их характеристика. Раскрыто содержание и методику констатирующего этапа эксперимента, приведены его результаты. Установлено, что большинство студентов характеризуется ситуативным уровнем воспитанности моральной ответственности, а за отдельными параметрами – безответственностью.

Ключевые слова: нравственная ответственность, студенты, констатирующий этап эксперимента, диагностические методики.